

Boekhouding van de ondergang

De moord op de Joodse bewoners van Nijmegen in cijfers

[Dit is de eerste versie, gepubliceerd op 15 april 2021]

Spreken we over de vervolgingen in Nijmegen tijdens de Tweede Wereldoorlog, dan is de fysieke ondergang van bijna het hele Joodse bevolkingsdeel van de stad zonder enige twijfel het meest huiveringwekkend. In verschillende artikelen op deze site hebben we enkele stappen in dit proces geschetst en toegelicht. Hier willen we op een cijfermatige manier laten zien hoe dit proces in zijn werk ging en hoe de gemeente Nijmegen als het ware ook deze gang naar de dood in een nagenoeg gesloten boekhouding vastlegde.

We hebben geprobeerd om de cijfers die we in dit artikel gebruiken zo nauwkeurig mogelijk te achterhalen. Er bestaan echter wel enkele onzekerheden, zodat honderd procent betrouwbaarheid hier niet altijd mogelijk is. Niettemin zijn we ervan overtuigd dat de cijfers – in ieder geval bij benadering – kloppen.

Registratie

In februari 1941 werden alle Nijmeegse Joden verplicht om zich bij de gemeente als ‘Jood’ te laten registreren, waarbij zij moesten aangeven hoeveel Joodse grootouders ze hadden. Afhankelijk van het aantal grootouders kregen zij het kenmerk ‘J’, ‘G1’ of ‘G2’ toegekend.¹ Hun naam kwam daarmee op een lijst te staan die door het hoofd van de Nijmeegse Afdeling Bevolking, Frans Wilbers, op 10 mei 1941 werd afgerond.² De Afdeling Bevolking kon daarbij, ook voor de nacontrole, putten uit bestaande gegevens: bij de gemeentepolitie was al een lijst van Joden opgesteld, in de provincie Gelderland was een aanzet gemaakt³ en men kon van de

---

¹ De registratie werd verplicht door de uitvaardiging van Verordening 6/1941. Zij die zich aanmeldden betaalden f 1. Zie op deze site het artikel *Aanmeldingsplicht voor Joden; betaling van de leges*, en de brondocumenten *Verordening 6/1941 - Correspondentie, Namenlijst Joden in Nijmegen en Leges aanmeldingsplicht Joden Nijmegen*.

² Wij hebben sterk de indruk dat op deze lijst ook namen staan van enkele personen die zich niet hadden aangemeld. Wij traceren hen niet op de lijst van degenen die de leges van f 1.- betaalden voor de aanmelding. Hoe dit precies is verlopen weten wij niet. Anderzijds ontbreken er om uiteenlopende redenen op deze lijst ook enkele personen. Bijvoorbeeld omdat zij zich na februari 1941 in Nijmegen vestigden of kort na die datum werden geboren. Of zij meldden zich wel aan maar overleden voor de definitieve conceptie van de lijst, zoals deze twee personen: Isaak Frankenhuis en Heintje Zwarenstein, die beiden op 11 april 1941 overleden. Daarnaast kunnen er ook andere, ons onbekende, redenen een rol hebben gespeeld, bij een enkeling wellicht de weigering om zich aan te melden. In totaal gaat het hierbij om 60 personen, van wie er 18 geboren werden na de conceptie van de lijst en zich er 36 na de aanmelddatum in Nijmegen vestigden. De overigen ontbreken om onduidelijke redenen, zoals Berhardine Passmann en Rachel Mendes da Costa, of omdat zij in die periode weigerden zich op te geven, zoals Abraham Mendes da Costa.

³ Circulaire van procureur-generaal De Rijke (Arnhem) d.d. 27 september 1940 aan alle politiecommandanten in de provincie Gelderland: “Ik heb de eer [...] mede te deelen, dat de Befehlshaber der Sicherheitspolizei [...] – Aussenstelle Arnheim – mij bericht, dat de momenteele toeloop van Joden uit de verschillende provincies van Nederland naar de provincie van Gelderland het noodzakelijk maakt, dat alle Joden, die in de provincie Gelderland blijvend of slechts tijdelijk gevestigd zijn, worden geregistreerd.” Hiertoe moesten uniforme kaarten worden gebruikt. Kaarten moesten in

bestaande bevolkingsregistratie gebruikmaken door te kijken naar de religie die op de persoonskaarten was genoteerd.⁴

Op de in mei geconcipeerde lijst werden 676 namen genoteerd,⁵ van wie er 154 het kenmerk 'G1' of 'G2' kregen.⁶ De overige 522 mensen kregen het kenmerk 'J', waarmee ze in de fascistische ideologie tot 'voljood' werden bestempeld.

Aantal als G1 of G2 geregistreerde inwoners	154
Aantal als J geregistreerde inwoners	522
Nederlandse nationaliteit	394
Niet-Nederlandse nationaliteit	128
Vrouwen	266
Mannen	256
Jonger dan 16 jaar	77
Ouder dan 60 jaar	100
Totaal	676

De politiek van fysieke vernietiging richtte zich met name op de 522 zogeheten 'voljoden', waarmee niet gezegd is dat mensen buiten deze groep met rust werden gelaten. Deze groep Joodse inwoners bestond uit 266 vrouwen en 256 mannen. In deze groep hadden 394 mensen de Nederlandse nationaliteit en 128 een niet-Nederlandse - meestal Duitse - nationaliteit. Deze laatsten waren bijna allen kort of soms iets langer vóór de oorlog vanuit Duitsland naar Nederland gevlucht.

In Nijmegen woonden in 1941 ongeveer 147 Joodse personen die na de machtsovername van Hitler begin 1933 vanuit Duitsland, Polen, Roemenië en Oostenrijk naar Nijmegen waren gevlucht. Er hadden zich veel meer vluchtelingen in Nijmegen gevestigd, maar velen waren later verhuisd naar een andere plaats in Nederland of naar het buitenland. Van de 147 vluchtelingen hadden zich er ongeveer 54 in juli, augustus, september en oktober in Nijmegen gevestigd. Op 8 oktober 1940 worden tien personen uit Zandvoort in Nijmegen ingeschreven, op 26 oktober nog eens drie. Vanuit Heemstede worden op 4 oktober drie Joden naar Nijmegen overgeschreven en op 9 oktober 1940 een grote groep: op die dag lieten 38 Joodse vluchtelingen zich overschrijven vanuit Haarlem naar Nijmegen. Er kwamen ook nog enkele Joden vanuit Venlo, De Bilt, Rotterdam en Vlissingen naar Nijmegen.

---

duplo. Vrouwelijke echtgenoten moesten op de kaart van hun man. Alle verplaatsingen moesten 'per ommekeer' gemeld worden aan de *Befehlshaber*. (NIOD 100_372)

⁴ Er stond dan als godsdienst opgetekend: NI (Nederlands-Israëlitisch) of een enkele keer een ander Joods kerkgenootschap, zoals PI (Portugees-Israëlitisch).

⁵ Er staan 677 namen genoteerd, maar één persoon (Weinberg) wordt dubbel vermeld.

⁶ Personen met respectievelijk twee en één Joodse grootouders (*Gemischt ersten Grades* en *Gemischt zweiten Grades*). Bij de aanduiding 'J' gaat het om drie of vier Joodse grootouders.

Tabel 2. Joodse vluchtelingen in Nijmegen (1940)

Aantal vluchtelingen in mei 1941	147
Vanaf begin 1933 tot juli 1940	63
Rond oktober 1940	54
Van Zandvoort	13
Van Heemstede	3
Van Haarlem	38

De verhuizing vanuit het westen naar Nijmegen was niet vrijwillig. Het vertrek van een groot aantal van oorsprong niet-Nederlandse Joden vanuit de kustgebieden naar het oosten van Nederland vond plaats nadat het hun per 9 september 1940 als categorie verboden was om in die gebieden te verblijven.⁷

Een jaar later, op 25 november 1941, wordt deze vluchtelingen op grond van de *Elfte Verordnung zum Reichsbürgergesetz* de Duitse nationaliteit ontnomen, waardoor ze 'staatloos' worden gemaakt. Op de lijst die de gemeente Nijmegen in februari 1942 van deze staatloze inwoners maakte, staan 94 namen.⁸

Daarnaast komt ook een aantal gezinnen die iets eerder Nijmegen hadden verlaten terug naar de stad, zoals de familie De Marcas en het koppel Arnold en Estella de Jong met hun dochter Frederika.

Deportaties

In mei 1942 worden 'voljoden' verplicht om in de openbare ruimte de 'Jodenster' te dragen. Vanaf juni 1942 begon, de moordmachine in Nijmegen te draaien. Enkele mannen werden in deze periode als strafgeval opgepakt en doorgestuurd naar het PDL Amersfoort. In totaal denken we dat voor het begin van de grote razzia's in september tien Joodse inwoners van

⁷ Zie bijvoorbeeld: Fritz Bauer Institut, Holocaust Jahrbuch 2017, p.83. Het bevel wordt gegeven in een circulaire van Tennink, de SG van Justitie, op 4 september 1940. Het begrip 'kustgebieden' wordt nogal ruim opgevat, zeker in het zuiden van Nederland. Ook gemeenten als Etten-Leur, Breda en Rucphen vallen eronder. Vertrekken moeten vóór 9 september 1940 o.a. "niet-ariërs van Duitse nationaliteit, daaronder begrepen personen zonder nationaliteit die vroeger de Duitse nationaliteit bezaten, personen van Duitse nationaliteit die Duitsland om politieke redenen hebben verlaten." Het gaat ook om onderdanen en voormalige onderdanen van het VK en het Gemenebest (althans zoïets), Frankrijk en koloniën, en bepaalde categorieën personen uit Polen en Tsjecho-Slowakije. De 'niet-arische' vreemdelingen mogen zich niet naar Amsterdam, Diemen, Weesp, Ouder-Amstel, Nieuwer-Amstel, Landsmeer, Oostzaan of Zaandam begeven. Wilbers voegt toe: "Kennis genomen op 28 september". Het is niet helemaal duidelijk of de vluchtelingen al op 9 september in Nijmegen kwamen of op de datum die op hun Persoonskaarten staat vermeld, data die in de meeste gevallen niet heel precies zijn. Zie: RAN OSAN 19.26258 (Registratie Vluchtelingen; nu omgenummerd).

⁸ Zie RAN 2_40197 Opgave aan de Rijksinspectie van de bevolkingsregisters van in de gemeente wonende joden die hun Duitse nationaliteit verliezen.

Nijmegen als strafgevallenen zijn opgepakt, van wie mogelijk drie buiten Nijmegen waar ze inmiddels waren ondergedoken.⁹

Bij de moord op de Joodse inwoners van Nijmegen gaat het verder hoofdzakelijk om vier cruciale momenten: de razzia van 16 september 1942, de razzia van 2 oktober 1942 met daarbij de deportatie van mannen vanuit Joodse werkkampen de ochtend daarna, de razzia van 17 november 1942 en de gang van een groep Joden die tot dan toe om meerdere redenen waren vrijgesteld van transport, naar Vught en Westerbork op en omstreeks 9 april 1943. Wij hebben geen aanwijzingen dat er in Nijmegen oproepen per post zijn bezorgd om op eigen gelegenheid naar Westerbork te gaan.¹⁰

In Nijmegen zijn er geen razzia's geweest vóór 1 juli 1942, zoals bijvoorbeeld wel in o.a. Amsterdam, Arnhem, de Achterhoek en Twente.¹¹

De razzia van 2 augustus: katholieke Joden

Op zondagochtend 2 augustus 1942 vind in Nijmegen de eerste razzia plaats, nu nog met een beperkt doel. Er worden 14 Joodse inwoners opgepakt (en ook nog iemand die niet in Nijmegen woonde) die zich katholiek hadden laten dopen. De actie geldt als represaille, na protesten van de RK-kerk tegen de Jodenvervolging. De arrestanten worden met een bus overgebracht naar het PDL Amersfoort. Twaalf arrestanten komen weer vrij, deels al die avond, deels in de loop van de daaropvolgende twee weken. Dit zijn personen die met een niet-Jood zijn gehuwd, de zogenoemde 'gemengd-gehuiden'.

Achteraf is het de vraag of het wel de bedoeling was om hen op te pakken, maar 'gemengd-gehuiden' waren op dat moment nog niet nauwkeurig geregistreerd; dat zou pas eind september gebeuren.

Drie personen worden van Amersfoort naar Westerbork overgebracht en worden later in of bij Auschwitz vermoord.¹²

---

⁹ Overgebracht naar PDL Amersfoort werden: Israël Cohen, Ernst Friedberg, Meijer Mug, Mozes Prins, Salomon Stahl en hoogstwaarschijnlijk Abraham Mendes da Costa. Hoogstwaarschijnlijk na onderduik in Amsterdam werden Frieda Goldschmitt en Julius Sanders opgepakt. Gabriël Levie wordt eerst vastgezet in het Huis van Bewaring en Elias den Arend eerst in een politiecel in Nijmegen.

¹⁰ Vanaf circa 1 juli werden die oproepen aan huis bezorgd in Amsterdam, maar kort daarna ook in bijvoorbeeld de provincies Limburg en Noord-Brabant. Volgens een naoorlogse verklaring van de *Judensachbearbeiter* van de *Aussenstelle* in Arnhem (Willy Bùhe) moet hiervan ook in Gelderland sprake zijn geweest, maar in Nijmegen hebben we van deze oproepen geen spoor gevonden, en naar wij voorzichtig menen was daar ook in Arnhem geen sprake van. Wel werden waarschijnlijk de oproepen om naar een Joods werkkamp te gaan aanvankelijk aan huis bezorgd.

¹¹ Iets over razzia's in 1941 in met name Gelderland in het artikel *Willy Bùhe, de 'administrateur' van de Jodenvervolging* op deze site. De arrestanten gingen grotendeels naar KL Mauthausen.

¹² Zie over deze razzia ons artikel *De razzia van 2 augustus 1942* en verder de brondocumenten in *De razzia van 2 augustus 1942*.

Tabel 3. De razzia van 2 augustus 1942	
Opgepakt	15
Mannen	8
Vrouwen	7
Uit Amersfoort ontslagen	12
Naar Westerbork en verder (vermoord)	3
Totaal	15

Joodse werkkampen

In dezelfde maand, mogelijk ook al in juli of nog in begin september, valt er bij een de reeks zogeheten ‘voljoodse’ mannen tussen de 16 en 60 jaar een oproep in de bus om zich te melden voor een Joods werkkamp. De oproep was gericht aan mannen tussen de 16 en 60 jaar¹³ met de Nederlandse nationaliteit.

Van de Joodse mannen die in mei 1941 als ‘voljood’ op de gemeentelijke lijst waren geplaatst, hadden er per 1 juli 1942 174 een leeftijd tussen de 16 en 60 jaar,¹⁴ van wie er 42 een niet-Nederlandse nationaliteit hadden. Blevен over: 132 mannen. Mogelijk worden alleen Joodse mannen die stonden geregistreerd bij het Gewestelijk Arbeidsbureau of mogelijk tegelijk ook bij Maatschappelijk Hulpbetoon opgeroepen. Dat was overigens, veronderstellen wij, een aanzienlijk deel van deze populatie, omdat velen ontslagen waren of van hun bedrijf beroofd. Ook worden, nemen we aan, Joodse mannen die beschikten over een *Sperre* of daar korte tijd later over konden beschikken, hier nog ontzien.

Sommigen leggen de oproep naast zich neer. Van die laatste groep zoeken enkelen een veilig heenkomen, terwijl anderen de gebeurtenissen afwachten. We denken dat van de 132 Nijmeegse Joodse mannen er uiteindelijk 35 tot 37 naar een werkkamp zijn gegaan, van wie, zo denken wij, bijna de helft op of net voor 16 september 1942, waarschijnlijk na de komst van politie aan de deur of na de aankondiging van represailles bij weigering.

De razzia 16 september 1942

Op 16 september 1942 vindt er een strafrazzia plaats, hoofdzakelijk erop gericht om de weigeraars op te pakken. De politie belt aan bij hun huizen. De mannen zijn niet thuis maar verwanten die wel thuis zijn worden meegenomen. Ook gaan op deze dag nog enkele mannen alsnog naar een werkkamp, in alle gevallen het kamp Wittebrink bij Hummelo.

¹³ De in Nijmegen gehanteerde leeftijdsgrenzen zijn door ons niet exact vastgesteld. Ook in de opgetekende herinneringen worden meerdere onder- en bovengrenzen genoemd. Zie over de werkkampen en de razzia op 2 oktober ons artikel *De gang naar de Joodse werkkampen en de razzia van 2 oktober 1942* op deze site.

¹⁴ Deze leeftijdsgrenzen, of grenzen die hier heel dichtbij liggen, worden van groot belang in het verdere vernietigingsproces, allereerst bij de oproepen voor Joodse werkkampen in Nederland, later ook bij tewerkstelling in en nabij de kampen ‘in het oosten’.

Tabel 4. De razzia van 16 september 1942	
Mannen	12
Vrouwen	15
Nederlandse nationaliteit	23
Niet-Nederlandse nationaliteit	4
Totaal	27

De opgepakte mensen worden daags erna overgebracht naar Westerbork en bijna allen al de volgende dag verder gedeporteerd naar Auschwitz. Ook enkele personen die enige dagen eerder waren opgepakt worden op 17 september overgebracht naar Westerbork. Het gaat hier in totaal om ongeveer 27 mensen, 12 mannen en 15 vrouwen. Vier van hen hadden een niet-Nederlandse nationaliteit.

Voorlopige vrijstellingen

In september waren in samenspraak met de Joodse Raad, zoals elders in Nederland ook in Nijmegen vrijstellingen, *Sperren* uitgereikt vanwege hun werk voor deze Raad, en in één geval vanwege het economische belang van betrokkene. Daarnaast vindt in de maand september ook de verplichte registratie van het ‘gemengde huwelijk’ plaats. De Joodse partners binnen zo’n huwelijk verkrijgen hiermee, op bepaalde voorwaarden, een ‘voorlopige vrijstelling van tewerkstelling in het buitenland’, en wij menen dat zij ook gevrijwaard zijn van werk in een Joods werkkamp binnen Nederland.

Eind september wordt de lijst van de Joden die hadden opgegeven met een niet-Jood te zijn getrouwd geconcipeerd en doorgezonden. Op deze lijst staan 43 namen van ‘Joodse partners’ in een ‘gemengd huwelijk’.¹⁵ Eén van deze ‘gemengd-gehuwden’ beschikte ook over nog een andere *Sperre*.¹⁶

De razzia 2 en 3 oktober

In de vroege ochtend van 3 oktober 1942 worden alle mannen in de Joodse werkkampen overgebracht naar *Durchgangslager* Westerbork.¹⁷ In Nijmegen worden in de avond ervoor

¹⁵ Zie RAN 2_40198 Overmaking aan de Rijksinspectie van de bevolkingsregisters van de leges voor de verklaring voor de vaststelling van een gemengd huwelijk, in verband met de vrijstelling van de tewerkstelling van Joden in Duitsland. Op enkele latere lijsten, o.a. van de Gemeentepolitie Nijmegen, staan iets meer namen, zie hiervoor ons artikel *De vervolging van de ‘gemengd-gehuwden’* op deze site.

¹⁶ Kurt Basch. Hij was ook al bij de razzia van 2 augustus opgepakt en naar het PDL Amersfoort gebracht, maar werd dezelfde dag vrijgelaten, omdat hij ‘gemengd-gehuwd’ was.

¹⁷ Op één na worden alle Joodse werkkampen die ochtend ontruimd. Overal in Nederland worden verwanten opgepakt. Eén man was net daarvoor naar huis gezonden nadat hij met succes had aangevoerd dat zijn vader niet Joods was (Jean Reinders). De Nijmeegse mannen verbleven hoogstwaarschijnlijk allen in kamp Vledder bij het gelijknamige dorp in Drenthe en in kamp Wittebrink bij Hummelo. Zie ook het artikel over de werkkampen op deze site.

hun vrouwen en kinderen bijna allen opgepakt. Een enkeling wordt nog niet opgepakt, wij nemen aan vanwege wat toen zo treffend heette *Transportunfähigkeit*. Enkele anderen worden niet opgepakt omdat zij de gebeurtenissen voorzien of voorvoelen en op tijd onderduiken.

Om toch het geplande aantal te halen, pakt de Nijmeegse politie ook enkele anderen op, ook al zijn zij geen familie van de mannen in de werkkampen.¹⁸ In Nijmegen worden die avond ongeveer twintig mensen van huis gehaald. In totaal worden er dan - vanuit Nijmegen en vanuit de werkkampen - 54 mensen naar Westerbork gedeporteerd, van wie 36 mannen en 18 vrouwen. 49 Mensen vallen in de categorie 16-60, 4 kinderen zijn jonger dan 16 en 1 vrouw is ouder dan 60.¹⁹

Tabel 5. De razzia's van en 2 en 3 oktober 1942

Naar een Joods werkkamp	36
Opgepakt op 2 oktober in Nijmegen	20
Opgepakt vanuit werkkamp 3 oktober*	35
Totaal	55

* Eén man. Jean Reinders, was net daarvoor naar huis gezonden nadat hij met succes had aangevoerd dat zijn vader niet Joods was.

De razzia van 17/18 november 1942

Op 16 november 1942 wordt besloten dat het tijd is om 'alle' Joden op te pakken. In de loop van de avond en nacht van 17 op 18 november worden 193 Joodse inwoners van Nijmegen uit hun huizen gehaald. Degenen met een vrijstelling en enkelen met een voorlopig bewijs worden nog niet opgepakt.

Daarnaast worden er drie personen opgepakt die niet in Nijmegen waren ingeschreven: twee personen uit Amsterdam, mogelijk onderduikers, en één persoon uit Oss, Herman van Beek, die kort ervoor gehuwd was met een Nijmeegse en bij haar verbleef. Het totale aantal opgepakte mensen komt daarmee op 196.²⁰

---

¹⁸ In de nacht van 2 op 3 oktober 1942 werd het gezin De Wijze, Pontanusstraat 27, opgepakt: Jacob de Wijze en Saartje Katan met hun zoon Louis, hun dochter Kitty (Kaatje) en de inwonende Duitse vluchteling Inge Meierhof. Dochter Sibylla was niet thuis en dook iets later onder.

¹⁹ Lotje Frank, geboren op 2 februari 1880. Ze was toen 62 jaar.

²⁰ Zie ook ons artikel *De razzia van 17 november 1942* op deze site. Er is nog een persoon, Rebekka Moses, die na de oorlog verklaart te zijn opgepakt en weer nog in Nijmegen te zijn vrijgelaten. Zij was gehuwd met een niet-Jood. Zij zou dan de 197^e arrestant zijn.

Tabel 6. De razzia van 17/18 november 1942	
Niet in Nijmegen ingeschreven	3
In Nijmegen ingeschreven	193
Nederlandse nationaliteit	126
Niet-Nederlandse nationaliteit	67
Vrouwen	114
Mannen	79
Jonger dan 16 jaar	43
Tussen 16 en 60 jaar	104
Ouder dan 60 jaar	46
Naar Westerbork	196
Uit Westerbork vrij, onderduik	2
‘In het oosten’ vermoord	192
‘Het oosten’ overleefd	2

Er is een lijst gemaakt door de gemeente Nijmegen van de namen van de mensen die op deze dag zijn opgepakt.²¹ Welke mensen waren dat?

Wat we zien is dat er zich in de sneltrein naar Leeuwarden, die op 18 november om 12 uur de 196 arrestanten naar Hooghalen bracht, relatief veel personen van boven de 60 bevonden (46) en daarnaast ook relatief veel personen met een niet-Nederlandse nationaliteit (67) die bijna allen kort of soms iets langer vóór de oorlog vanuit Duitsland naar Nederland waren gevlucht. Bij deze razzia werden verder ook enkele verwanten van de mannen in de werkkampen weggevoerd, die om welke reden dan ook niet op 2 oktober waren opgepakt. Omdat er in oktober relatief veel mannen naar Westerbork waren afgevoerd, waren het nu relatief veel vrouwen: 114 personen waren vrouw, van wie er 91 16 jaar of ouder waren, terwijl er 59 mannelijke arrestanten waren van 16 jaar of ouder, van wie 24 niet de Nederlandse nationaliteit bezat.²² Alleen zo'n 24 mensen die *transportunfähig* waren, werden in deze razzia niet meegenomen.²³

Van de 196 opgepakte Joden worden er drie al snel weer uit Kamp Westerbork vrijgelaten, van hen wordt er één, Paul Drukker, later weer wordt opgepakt terwijl de andere twee iets later onderduiken. Van de 196 arrestanten worden er 192 in ‘het oosten’ vermoord; overleven zullen naast de twee genoemde onderduikers, verder één man, Harry van Geuns, die terugkeert uit Auschwitz en één vrouw, Bianka Wygodzinski, die via de zogeheten *exchange*-afpraak werd overgebracht van Bergen-Belsen via Celle naar Palestina.

²¹ De lijst bevat wel enige onjuistheden. In het artikel *De razzia van 17 november 1942* geven we een overzicht van wie er zijn op die avond zijn opgepakt.

²² Zij kwamen uit Polen, Roemenië, Oostenrijk of – verreweg de meesten – uit Duitsland. De personen uit Duitsland en het geannexeerde Oostenrijk waren tot staatlozen verklaard.

²³ Zie de paragraaf *Een sluitende boekhouding*. Zie ook ons artikel: *Het bevolkingsregister in overeenstemming brengen met de feiten* op deze site.

Een sluitende boekhouding

Na een verzoek hiertoe van Lentz, verwijderde de gemeente Nijmegen per 19 december 1942 de namen van de weggevoerde en ondergedoken Joden uit de bevolkingsadministratie. De gemeente stelde hiervoor twee lijsten op: één van 'gevluchte Joden' (81 namen) en één van de 'Joden die naar het kamp zijn gegaan' (278 namen). Er bestond sinds eind september al een lijst van de Joden die hadden opgegeven met een niet-Jood te zijn getrouwd. Hierop staan 43 namen van 'Joodse partners' in een 'gemengd huwelijk'.²⁴

Om de administratie sluitend te krijgen en complementair te maken, om deze groep precies te *erfassen*, maakte de gemeente Nijmegen nog drie lijsten: één van de 'Joden, die in de gemeente Nijmegen wonen en een geldige stempel hebben' (65 namen), één van 'Joden, die te Nijmegen nog wonen en geen geldige stempel hebben' - de *Sperre* is nog in behandeling - op deze lijst stonden 12 namen, en één van de 'Joden die te Nijmegen nog wonen en verklaren zelf of een der huisgenooten ziek te zijn'. Op deze laatste lijst stonden 24 namen.

Naar het kamp	278
Gevluchte Joden	81
'Gemengd-gehuwde' Joden	43
Joden met een geldige stempel	65
Overige Joden zonder stempel	12
Verklaren dat zij of een huisgenoot ziek is	24
Totaal	101

Volgens deze boekhouding waren er dus 81 Nijmeegse Joden 'op de vlucht', een andere omschrijving voor 'ondergedoken'. Een deel van deze mensen was in Nijmegen ondergedoken maar velen ook elders, terwijl er ook Joodse inwoners uit andere gemeenten juist in Nijmegen onderdoken.²⁵ Er staan overigens ook personen op deze lijst die in werkelijkheid al wel waren opgepakt.

Hoe dan ook, volgens deze boekhouding bevonden zich in december 1942 in Nijmegen, afgezien van de ondergedoken Joden en de 'gemengd-gehuwden', zo'n 100 personen die als Jood waren geregistreerd. Een kwart van hen was *transportunfähig* verklaard en bijna tweederde beschikte over een formele vrijstelling.

²⁴ Op enkele latere lijsten staan iets meer namen, zie hiervoor ons artikel *De vervolging van de 'gemengd-gehuwden'*. Deze nieuwe lijsten uit 1943 kwamen hoofdzakelijk van de Gemeentepolitie.

²⁵ Zie hiervoor onze artikelen *De onderduik, Joodse inwoners van Nijmegen die proberen te ontsnappen* en *De onderduik, Joden die van elders in Nijmegen onderdoken*.

Tabel 8. December 1942 - 10 april 1943	
Gearresteerd vóór 9 april 1943	16
Verhuisd naar elders na 19 december en vóór 9 april	8
Naar Joods ziekenhuis Arnhem	2
Niet vervolgd	1
Verhuisd naar elders op of rond 10 april 1943	6
Overleden in Nijmegen na november en vóór april 1943	2
Ziek verklaard of vrijstelling en vervolgens ondergedoken	21
Naar Vught of Westerbork	43
Totaal	99

Van hen worden er, zo berekenen wij, zestien na 17 november 1942 en vóór 9 april 1943 in Nijmegen alsnog gearresteerd. Daarnaast verhuizen er tenminste acht naar een andere plaats, twee zieken gaan naar het Joods ziekenhuis in Arnhem en nog zes personen verhuizen op of rond 10 april 1943.²⁶ Tenminste 21 personen die als ziek-verklaard waren genoteerd of een formele vrijstelling hadden, doken in deze maanden alsnog onder. Twee personen uit deze groep overlijden in Nijmegen. Tenminste 43 personen maken in april de gang naar Vught of Westerbork.

April 1943

Vanaf 1 juni 1942 tot de finale datum, 9 april 1943, werden, zoals eerder gesteld, meerdere Joodse inwoners van Nijmegen opgepakt. Zij werden soms naar het PDL Apeldoorn gebracht, maar meestal eerst naar het Huis van Bewaring in Arnhem. Van daar werden zij overgebracht naar Westerbork, terwijl anderen in Arnhem werden vrijgelaten, op voorwaarde dat zij Nijmegen niet meer zouden betreden en naar Amsterdam zouden verhuizen. Daar werden zij later opgepakt.

Wij zien dat in deze periode nog enkele anderen naar Amsterdam verhuizen. Verhuizen zonder vergunning van het bureau van Rauter was Joden niet toegestaan.²⁷ Wij hebben bij sommigen geen zekerheid of zij deze toestemming hebben aangevraagd en verkregen, of dat zij het bevel kregen om te verhuizen.

Op uiterlijk 10 april 1943 moest Nijmegen *judenrein* zijn.²⁸ De vrijstellingen hadden hun betekenis definitief verloren. Ook *Transportunfähigkeit* was geen belemmering meer. Alleen degenen die met een niet-Joodse partner waren gehuwd mochten onder bepaalde

²⁶ Het gezin Salomons.

²⁷ Zie onder meer RAN 2_40123, bijvoorbeeld daar: Bekendmaking Steinweg 14 oktober 1941, paraaf Wilbers; dat volgens Art. 3 Verordening 138/41 (Steinweg vergist zich hier) van Rauter "een vergunning is vereischt" bij verhuizingen van Joden tussen gemeenten en ook binnen de gemeente. De vergunning kan worden aangevraagd bij de Commissaris-Generaal voor de Veiligheid in Den Haag, Rauter dus.

²⁸ Niet alleen Nijmegen: alle Joden in Nederland, behalve die in de provincies Noord- en Zuid-Holland en Utrecht, kregen het bevel te vertrekken. De Joden in deze drie provincies, met uitzondering van Amsterdam, moesten zich eind april melden in Vught. Amsterdam werd per 14 mei 'judenfrei' verklaard. Zie hierover op deze site met name de brondocumenten in 2_40207 *Deportatie Joden april 1943 en declaratie kosten deportaties* en de beide artikelen *Krankensperren in Nijmegen* en *Sperren in Nijmegen*.

voorwaarden nog blijven, ook al waren zij beroofd van hun huizen, zekerheden, geld en werk, van hun vrienden en verwanten. Alle anderen moesten zichzelf melden in *KL Herzogenbusch*, kamp Vught. Zij die zich niet meldden werden van huis gehaald en dat gebeurde sowieso met de ‘zieken’: deze werden op 9 april vanuit Nijmegen direct met de trein naar Westerbork gebracht. Met enkelen, die intussen in het Joodse Ziekenhuis in Arnhem lagen, gebeurde dat vanuit die stad. In totaal werden er in deze periode 43 mensen geïnterneerd van wie zes met een niet-Nederlandse nationaliteit. 25 Van hen waren vrouw, de overige 18 man.

Uiteindelijk werden dus in Nijmegen zo goed als alle Joodse inwoners weggevoerd. Alleen de uiteindelijk 55 ‘gemengd-gehuwden’ en hun kinderen werden nog niet systematisch opgepakt, hoewel vijf van hen toch zijn gedeporteerd, terwijl twaalf anderen voor kortere of langere tijd in Westerbork werden ingesloten. Bijna alle opgepakte Joodse inwoners werden via het *Durchgangslager* Westerbork naar het ‘oosten’ gedeporteerd, enkelen zijn vanuit het PDL Amersfoort gedeporteerd en een enkeling is direct vanuit het *KL Herzogenbusch* gedeporteerd.²⁹

Alleen de mensen die onderdoken konden aan deze ellende ontkomen. Wij denken dat ongeveer 118 Joodse inwoners van Nijmegen onderdoken. Op hen werd intensief jacht gemaakt; waarschijnlijk zijn 47 van hen alsnog aangehouden, de overigen konden zich schuil houden tot de Duitse nederlaag. We mogen dan ook concluderen dat onderduik de enige weg was om aan de barbarij te ontkomen.

Eindbalans

Zoals we hiervoor hebben gezien, waren in mei 1941 in de gemeente Nijmegen 522 inwoners als ‘voljoods’ geregistreerd. Uiteraard is dat een momentopname. Uiteindelijk is tot 10 april 1943, de dag dat de stad Nijmegen *judenrein* verklaard werd dit aantal als volgt gewijzigd.

Er kwamen 43 personen bij door geboorte of door instroom, die in Nijmegen als J werden geregistreerd. We mogen dus spreken over 565 vervolgte Joodse inwoners van Nijmegen. Elf personen overleden door een natuurlijke dood,³⁰ van wie negen in Nijmegen en twee in Amsterdam, waarheen zij in de tussentijd verhuisd waren. Negentwintig personen verhuisden – zoals we zagen al dan niet gedwongen – in deze periode naar een andere plaats in Nederland, meestal Amsterdam. Van deze 29 overlijden er de net aangeduide twee in Amsterdam, zes personen overleven het fascisme – van wie vijf door onderduik of door waarschijnlijke onderduik – en één omdat zij bevrijd werd in Kamp Westerbork. Van de 29 verhuisde personen worden de overige 21 elders opgepakt en vervolgens vermoord.

---

²⁹ Wij menen dat één persoon niet in Duitsland of Polen, maar in Nederland, waarschijnlijk Scheveningen, wordt vastgezet op grond van het bezitten van de nationaliteit van een Gemenebestland. Eén andere in Nijmegen gearresteerde persoon is tot de bevrijding van dat kamp in Westerbork gebleven, naast de later gearresteerde ‘gemengd gehuwden’. Ook een elders opgepakte persoon uit Nijmegen is in Westerbork bevrijd.

³⁰ We gebruiken hier het woord ‘natuurlijke dood’, maar wij weten dat ten minste één andere persoon een einde aan zijn leven maakte, bij minstens één persoon kunnen wij daaraan denken.

Tabel 9. Overzicht*	
Naar een kamp gedeporteerd	431
Overleden in een concentratiekamp	418
Teruggekeerd uit een concentratiekamp	13
Overleden vóór deportatie	11
Verhuisd vóór deportatie	29
Als 'gemengd-gehuwde' ontkomen aan deportatie	50
Als 'gemengd-gehuwde' gedeporteerd	5
Ondergedoken	118
Oggepakt	47
Ontkomen aan deportatie	71

* Een aantal hier genoemde categorieën overlappen elkaar

Van de 565 door de fascistische 'voljoodse' mensen zijn er 431 naar een kamp gebracht en één naar een strafgevangenis in Nederland; daarnaast twee personen die bij de gemeente als G1 of G2 stonden genoteerd.³¹ Tien personen waren voor de dreigende deportatie overleden in Nijmegen of na verhuizing elders in Nederland. Eén persoon lijkt niet vervolgd te zijn en komt, behalve op de genoemde lijst van mei 1941, nergens voor in de registraties, maar bleef tot september 1945 in Nijmegen wonen.

Zoals al gesteld ontkwamen 71 onderduikers aan deportatie en daarnaast 50 van de 55 personen die als 'gemengd-gehuwd' stonden geregistreerd. Van de 431 personen die naar een kamp zijn gebracht overlijden er daar 418, van wie twee in Vught en vier in Westerbork of in een ziekenhuis daar in de buurt. Eén persoon overleeft de oorlog in een strafgevangenis in Nederland en dertien personen overleven de kampen, van wie twee in Westerbork en elf personen na gedeporteerd te zijn 'naar het oosten'. Van hen overleven er twee de gruwelen in Bergen-Belsen en twee die in Theresienstadt.

Tabel 10. Eindbalans	
Overlevenden	136
'Gemengd-gehuwden'	50
Ondergedoken	71
Terug uit kampen	13
Niet vervolgd	1
In een gevangenis in Nederland bevrijd	1
Vermoord	418
In deze periode overleden in Nederland	11
Aantal vervolgd in Nijmegen	565

In de kampen in het 'oosten' werden 83 personen tewerkgesteld, van wie 26 in een van de zogeheten Cosel-kampen. Zeven van hen behoren bij de genoemde elf overlevenden en keren

³¹ Respectievelijk Salomon Spier en Albert Cohn. Over de laatste een artikel op onze site.

terug naar Nederland. Zoals gesteld werden vijf als 'gemengd-gehuwd' geregistreerde personen naar een concentratiekamp overgebracht. Later werden nog twaalf anderen naar Westerbork overgebracht, van wie er zes na enige tijd weer vrijkwamen en zes anderen daar verbleven tot de bevrijding van het kamp.